

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ Д. БАЛАШОВА "СИМЕОН ГОРДИЙ" ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ЦИКЛУ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ "ГОСУДАРІ МОСКОВСЬКІ"

В статті висвітлюються питання новаторства сучасного російського письменника Д.Балашова в розробці теми російського середньовіччя, а також з'ясовуються художні особливості циклу історичних романів "Государі Московські", присвяченого становленню та зміцненню Московського князівства в XIII – XIV століттях. Особлива увага приділяється художньому аналізу роману "Симеон Гордий", який розглядається як кульмінаційний центр циклу.

Багатотомний цикл романів Д. Балашова "Государі Московські", присвячений становленню та зміцненню Московського князівства в XIII – XIV століттях, посідає особливе місце в процесі розвитку російської історичної романистики. У творчості письменника здійснюється новий підхід до історичних подій та по-новому оцінюється діяльність князів періоду об'єднання північно-східної Русі, поєднуються яскрава поетичність зображально-виражальних засобів, епічна масштабність, глибина психологічного проникнення до внутрішнього світу персонажів, прагнення осмислити вічні морально-філософські проблеми.

"Государі Московські" - це оповідь про нащадків Олександра Невського з того часу, коли його молодший син Данило отримав у спадщину маленьке, загублене серед лісів Московське князівство, і до того моменту, коли Русь Московська сформувалась як держава нового типу. Романи, з яких складається цикл ("Молодший син", "Великий стіл", "Тягар влади", "Симеон Гордий", "Вітер часу", "Відречення", "Свята Русь"), являють собою захоплюючу хроніку широкого епічного розмаху, на сторінках якої перед читачем постають сотні дійових осіб: князі дому Олександра Невського – Данило Олександрович, Іван Данилович Калита, Симеон Іванович Гордий (старший син Івана Калити), Іван Іванович (другий син Калити), Дмитро Іванович, якого згодом назвали Донським та ін.; тверські князі – головні суперники Москви у боротьбі за великокнязівський стіл; литовські князі, що неодноразово спустошували московські землі; хани Золотої Орди; священство усіх ступенів та рангів; бояри, воїни, хлібопашці. Серед них велика кількість славнозвісних імен та яскравих характерів, що вписали свої діяння до літопису історії.

Романи циклу "Государі Московські" є сюжетно та композиційно самостійними творами. У кожному з них вирішуються власні художні цілі та обираються відповідні засоби їхнього розв'язання. Об'єднує романи в цілісну систему загальна ідея, яка є головним структурують чинником циклу, – ідея становлення російської державності. Сім романів характеризують сім складних етапів у процесі становлення, розвитку та зміцнення Московської держави. У композиційному відношенні романи пов'язані між собою наскрізними сюжетними лініями та низкою персонажів, що переходять з роману до роману.

У творчості Д. Балашова найбільш яскраво відбилась відмічена професором В. Юдіним тенденція в розвитку сучасної історичної романистики – не стільки художнє відтворення, скільки аналіз та переосмислення історичних фактів та документів [1].

Письменник неодноразово розкривав свою методику роботи з історичними джерелами: у викладенні подій, навіть найдрібніших, він намагається зі всією суворістю дотримуватись документальної літописної канви, пам'ятаючи, що сучасний читач перш за все хоче знати, як це було насправді, тобто вимагає від історичного роману абсолютної фактологічної достовірності; тому автор дозволив собі лише ті домальовки до літописної розповіді, які дозволені у жанрі художнього відтворення доби, наприклад, у створенні другорядних персонажів, людей з народу, живих картин тодішнього життя, які також відтворювались за археологічними та етнографічними джерелами [2: 603].

Таким чином, в основі оповіді Д. Балашова – реальні події історії північно-східної Русі XIII – XIV століть. Не обмежуючись логічним та послідовним викладенням історичних подій, автор прагне донести до читача свій погляд на них, на їхні причинно-наслідкові зв'язки. Таке прагнення вирізняє його з-поміж інших авторів історичних романів. Академік Л. Гумільов, характеризуючи творчість Д. Балашова відмічав, що дуже часто письменники в історичних романах не надають належного значення осмисленню глобальної подієвої канви, викладають її за шкільним підручником, і читач отримує, як правило, велику кількість любовних сюжетів, перемішаних з побутовими деталями. У Д. Балашова, навпроти, індивідуальна психологія і навіть інтимні сцени точно та міцно пов'язані з історичними подіями і складають різноманітне та багатокольорове тло [2: 10].

В основу викладення матеріалу письменником покладений хронологічний принцип. Відсутність часових лакун в оповіді надає історичному циклу масштабність, обумовлює його значний об'єм, оскільки інакше охопити події бурхливого та трагічного століття було б неможливо.

До аналізу історичних подій Д. Балашов підходить з точки зору пасіонарної теорії етногенезу Л. Гумільова, якого письменник неодноразово називав своїм учителем. Центром такого підходу є уявлення про те, що спочатку в єдиний народ людей зв'язує не виробництво та споживання, і не ідеологія та культура, а неусвідомлюване відчуття некорисної симпатії до іншої людини – "свого". В подальшому такі об'єднання створюють нову етнічну традицію, яка відчувається у течії історичної долі народу. Але коли народ у процесі історії вичерпує свою пасіонарність (ефект енергії живої речовини біосфери в людини), етнічна традиція руйнується разом з етносом, члени якого залишають систему і входять до нових, молодших, етносів, що знаходяться у стані формування [3].

Саме тому кінець XIII-XIV століття розглядається письменником не як продовження розвитку Київської Русі, а як час її остаточної загибелі і одночасно – виникнення на її уламках нової культури та державності – Московської Русі. Опора на теорію пасіонарності визначає вибір героя, який також є рисою, що вирізняє цикл романів Д. Балашова з-поміж інших. Центральна фігура тут – не князь, не полководець, не дружинник, не селянин, навіть не держава, а російський народ, що знаходиться в процесі формування.

Розкриваючи особистості ранніх "государів московських" (особливо це показово на прикладі великого князя Симеона Гордого), про яких в літописах збереглися дуже скупі свідчення, Д. Балашов спростовує негативні характеристики, якими наділяє цих державних діячів відомий історик В. Ключевський, що явно недооцінив їх роль у збиранні та збереженні земель розділеної північно-східної Русі під час татарської навали. На думку В. Ключевського, нащадки Івана Калити уявляються не живими людьми, навіть не портретами, а, скоріше, манекенами. Це князі без будь-якого блиску, без ознак як героїчної, так і моральної величі [4: 46-47].

Не ставлячи собі за мету будь з ким полемізувати, Д. Балашов усім ходом своєї оповіді доводить хибність точки зору В. Ключевського.

У циклі "Государі Московські" великий інтерес викликає роман "Симеон Гордий", і метою даної роботи є визначення його місця в системі циклу історичних романів Д. Балашова "Государі Московські". У "Симеоні Гордому" найбільш яскраво виявились художні особливості, притаманні циклу в цілому.

В основі роману – драматично поставлені питання про сенс життя, про зв'язок долі людини та держави, між особистістю правителя та долею народу.

Складним та цікавим є образ князя Симеона – центральний образ, у якому втілені основні проблеми твору, названого самим письменником трактатом про совість [5].

Автору вдалося, ґрунтуючись на вкрай скупих історичних свідченнях, створити образ молодого князя – складний, протирічний та, безумовно, привабливий і значущий. Пилкість молодості, честолубство, бажання простого людського тепла, тверда рішучість продовжити справу батька (об'єднання земель Русі під владою Москви), рефлексія, підкреслена автором, – всі ці різноманітні якості письменник відкриває в людині, якій навіть найбільш проникливі історики відводили не більше п'яти – десяти фраз.

"Симеон Гордий" є центральним романом циклу "Государі Московські". Існують вагомі підстави для подібного висновку. З історичної точки зору правління великого князя Симеона Івановича завершує певний етап у становленні російської держави і створює основу для її подальшого розвитку. Москва, набравши сил, стала на чолі руських князівств, але це положення ще треба було утримати, при чому не за допомогою військової сили, а мирної розбудовчої діяльності. З цим завданням успішно впорався старший син Івана Калити Симеон Гордий, за допомогою розумної дипломатії зробивши більше, ніж інші за допомогою меча. М. Карамзін в "Історії Держави Російської" пише, що московські великі князі з часу правління Симеона Гордого іменувались Государями всея Русі. Таким чином, княжіння Симеона Івановича – одна з історичних кульмінацій у процесі становлення Русі Московської [6: 114].

З точки зору структури циклу "Государі Московські", "Симеон Гордий" також знаходиться у центрі. У ньому сходяться головні сюжетні лінії попередніх романів, і беруть початок ті, що розвиватимуться у наступних. У "Симеоні Гордому" найбільш органічно поєднані елементи художньої системи циклу "Государі Московські" (актуалізація матеріалу, публіцистичність, підвищення ролі автора-оповідача) та яскравіше за все виявилась письменницька майстерність Д. Балашова. У цьому романі найбільш органічно поєдналися Балашов-художник, Балашов-публіцист та Балашов-дослідник: композиція роману містить і широкі епічні картини, і сторінки, сповнені ліризму, і розділи публіцистичного характеру, в яких автор-оповідач постає рівноправним героєм художнього твору.

У композиційну систему "Симеона Гордого" введені також символічні образи (вітер, дзвони тощо) та містика. Усі ці різнохарактерні елементи складають цілісне художнє полотно.

У романі "Симеон Гордий" чіткіше, ніж у будь-якому іншому з циклу "Государі Московські", визначений головний герой Д. Балашова – нація, що народжується. Князь постає виразником прагнень та сподівань народу, який усвідомлює себе. Через долю людини передає письменник рух історії, через рух історії – деталі людського буття. Таким чином, перед нами – художнє втілення саморуку історії. І вже зрозуміло, що ані епідемія чуми, ані інтриги князів-суперників, ані передчасна смерть князя не зможуть звернути рух російської історії з "московського" шляху. Мине небагато часу, і навіть передача ярлика на велике княжіння суздальському князю нічого не зможе змінити.

Не нехтуючи ні історією народу, ні історією володарів, письменник прояснює для самого себе та для читача духовну історію Русі – розбитої, пошматованої і своїми князями, і ординськими ханами, поставшої з попелу саме завдяки незламному духу – і не одній людині, а всього народу. Кожний по-своєму – діями, словами, думками – сприяв становленню та визріванню думки про відсіч ворогу, про об'єднання та облаштування руської землі.

1. Юдин В.А. Человек. История. Память. – М.: Современник. – 1990.
2. Балашов Д.М. Младший сын: Роман. – Петрозаводск: Карелия. – 1977.
3. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л.: изд-во ЛГУ. – 1989.
4. Ключевский В.О. Сочинения: В 9-ти т. – М., 1982. – Т.2.
5. Лист Д. Балашова автору статті від 14.12.1997 р. (зберігається в архіві автора).
6. Карамзин Н.М. История государства Российского // Москва. – 1988. - №9.

Матеріал надійшов до редакції 19.02.2004 р.

Пустовит Т.Н. Художественные особенности романа Д. Балашова "Симеон Гордый" и его место в системе цикла исторических романов "Государи Московские".

В статье освещаются вопросы новаторства современного российского писателя Д.Балашова в разработке темы русского средневековья, а также выявляются художественные особенности цикла исторических романов "Государи Московские", посвященного становлению и укреплению Московского княжества в XIII – XIV веках. Особое внимание уделяется художественному анализу романа "Симеон Гордый", который рассматривается как кульминационный центр цикла.

Pustovit T.N. Artistic Peculiarities and the Niche of the Novel "Simeon the Proud" in the series of historical novels "The Rulers of Moscow" by D. Balashov.

The article centers on the issues of innovations of a contemporary Russian writer D. Balashov in description of the Middle Ages in Russia. It also reveals the artistic peculiarities of the series of historical novels "The Rulers of Moscow" featuring the development and consolidation of Moscow Principality in the XIII – XIV th centuries. Particular emphasis has been placed on the analysis of the novel "Simeon the Proud" which is seen as the climax of the series.